

การสำรวจสถานภาพและการสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้าน ในภาคตะวันออก

สุชาดา พงศ์กิตติวิบูลย์

บทคัดย่อ

การวิจัยชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสถานภาพและการสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้าน รวมถึงปัจจัยในการดำรงอยู่ของสื่อการแสดงพื้นบ้าน โดยใช้เครื่องมือในการเก็บข้อมูล ได้แก่ การวิเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์ฝึกซ้อมและการแสดง และการจัดเวทีสัมมนา

สุชาดา พงศ์กิตติวิบูลย์ (นศ.ด. คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำโครงการจัดตั้งคณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

บทความนี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจาก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

ผลการศึกษาพบว่า 1) สื่อการแสดงพื้นบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีสถานภาพเข้มแข็ง เป็นสื่อที่เน้นรับงานในเชิงธุรกิจ รวมทั้งมีสื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ 2) ปัจจัยที่มีผลต่อสถานภาพ ได้แก่ เครือข่าย การสนับสนุนจากชุมชน การสืบทอดในโรงเรียน ผู้ขับเคลื่อนหลัก การศึกษาวิจัย และพื้นที่ประเพณี 3) สื่อการแสดงพื้นบ้านทุกประเภทจะสืบทอดรูปแบบ คือ ทักษะการแสดงและการเล่นดนตรี ในขณะที่การสืบทอดในส่วนของความสัมพันธ์ในกลุ่มศิลปินและความสัมพันธ์กับสื่อการแสดงพื้นบ้านอื่นยังมีน้อย 4) การสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้านตามแนวคิดการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม เน้นกระบวนการด้านการแพร่กระจายวัฒนธรรม 5) องค์ประกอบที่มีการสืบทอดอย่างเข้มแข็ง คือ องค์ประกอบด้านศิลปิน ส่วนองค์ประกอบที่มีการสืบทอดอย่างอ่อนแอ คือ การสืบทอดผู้ชม 6) สื่อการแสดงพื้นบ้านเชิงธุรกิจสืบทอดโดยการปรับตามรสนิยมของผู้ชม ในขณะที่สื่อการแสดงพื้นบ้านที่ไม่ใช่ธุรกิจซึ่งส่วนใหญ่เป็นสื่อชาติพันธุ์สืบทอดโดยยึดหลักสิทธิเจ้าของวัฒนธรรม โดยเน้นบทบาทด้านอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์

Abstract

THE STATUS AND INHERITANCE OF FOLK MEDIA IN THE EAST OF THAILAND

This study aims to investigate the status of folk media according to the communication components, the inheritance of folk media, and the internal and external factors influencing the existence of folk media. The research methods include documentary research, interviews, observations, and seminar discussion.

The study found that, firstly, folk media in the East of Thailand mostly were in good status. The artists mostly performed for business purpose. The folk media of the East included ethnic groups such as Chinese, Khmer, or Chong. Secondly, factors influencing the status of folk media incorporated networks inside and outside the communities;

supports from communities; inheritance to new generations through schools; prime mover; research; and cultural sphere. Thirdly, the inheritance of folk media was through form – the performing and musical skills; whereas the inheritance in term of the relationship – among artists and, with folk media – was scarce. The inheritance of folk media, fourthly, reflected the concept of cultural reproduction with the emphasis of the cultural distribution, rather than the reproduction and cultural consumption. Moreover, the strongest component in the transmission of folk media was artists; on the contrary, the weakest component was audience. Last but not least, business-led folk media inherited by adjusting themselves to accommodate the audiences' taste. In contrast, non-business folk media, mainly ethnic folk media, inherited by applying the concept of cultural owner's right with the emphasis of ethnic identity.

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

หากกล่าวถึงสื่อพื้นบ้านแล้ว ในแวดวงของนักนิเทศศาสตร์ต้องถือว่าเป็นสื่อนอกกระแสทั้งนี้อาจจะสืบเนื่องมาจากสาขานิเทศศาสตร์เติบโตมาพร้อมกับสื่อสมัยใหม่อย่างสื่อมวลชน ดังนั้น การศึกษาการวิจัยจึงมุ่งเน้นในการศึกษาสื่อมวลชน การศึกษาสื่อพื้นบ้านมีปรากฏอยู่ในสาขาอื่นๆ ได้แก่ คติชนวิทยา ศิลปกรรมศาสตร์ ไทยคดีศึกษา มานุษยวิทยาและสังคมวิทยา ซึ่งการศึกษาทางด้านคติชนวิทยาและศิลปกรรมศาสตร์จะเน้นที่การจดบันทึกและเก็บรวบรวมสื่อพื้นบ้านเป็นหลัก ในขณะที่สาขาไทยคดีศึกษาและมานุษยวิทยาจะศึกษาสื่อพื้นบ้านในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของชุมชน โดยพยายามศึกษาสื่อพื้นบ้านในสายตาของคนใน ส่วนสาขาสังคมวิทยานั้นจะเน้นศึกษาสื่อพื้นบ้านในฐานะสถาบันหนึ่งของสังคมที่ต้องมีบทบาทหน้าที่บางประการต่อสังคม (สุกัญญา สมไพบูลย์, 2551, สุชาดา พงศ์กิตติวิบูลย์, 2551)

การศึกษาในสาขาดังกล่าวข้างต้นแตกต่างจากการศึกษาสื่อพื้นบ้านในสาขานิเทศศาสตร์ที่จะมองสื่อพื้นบ้านตามองค์ประกอบของการสื่อสาร คือจะพิจารณาทั้ง (1) ผู้ส่งสาร (Sender) อันประกอบไปด้วยศิลปินและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการสร้างสื่อ (2) เนื้อหา (Message) คือ ตัวบท เนื้อหาที่แสดง ทำร้ายรำ จังหวะดนตรี (3) ช่องทาง วาระ โอกาส (Channel) ที่สื่อพื้นบ้านถูกผลิตซ้ำทั้งในรูปแบบของการฝึกซ้อม การแสดง การถูกผลิตในพื้นที่ใหม่ๆ เช่น การถูกผลิตซ้ำในโรงเรียน ในสื่อสมัยใหม่ และ (4) ผู้ชม (Receiver) ซึ่งจะสนใจว่าผู้ชมคือใคร มีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร มีการสร้างตลาดผู้ชมหรือไม่อย่างไร (กาญจนา แก้วเทพ, 2548)

การสำรวจสถานภาพสื่อพื้นบ้านโดยภาพรวมพบว่า หลังจากที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีมีสื่อใหม่เกิดขึ้น ทำให้ค่านิยมและทัศนคติในการชมสื่อพื้นบ้านเปลี่ยนแปลงไป ความนิยมในสื่อพื้นบ้านจึงลดลง รวมทั้งต้องมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบ มีใช้ดำรงอยู่แบบเดิมทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ (พรศักดิ์ พรหมแก้ว, 2540)

นอกจากนี้การพัฒนาประเทศให้เป็นรัฐชาติสมัยใหม่ที่มีแนวโน้มจะสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของความเป็นรัฐชาติโดยพยายามกลืนกลายความหลากหลายต่างๆ รวมถึงการชูเอาวัฒนธรรมส่วนกลางให้เป็นวัฒนธรรมหลักและพยายามกลืนกลายหรือกดทับวัฒนธรรมอื่นๆ ที่แตกต่างไว้ ซึ่งเมื่อพิจารณาจากแนวคิดดังกล่าวแล้ว ภูมิภาคที่อยู่ใกล้กับศูนย์กลาง (เช่น รัฐ ความทันสมัย วิธีการผลิตแบบใหม่ ความเป็นเมือง ฯลฯ) ย่อมมีแนวโน้มที่จะถูกกลืนกลายได้มากกว่าภูมิภาคที่อยู่ห่างไกล

ในกรณีของสื่อการแสดงพื้นบ้านภาคตะวันออก แม้ว่าจะเป็นภูมิภาคที่อยู่ใกล้ศูนย์กลาง ซึ่งมีแนวโน้มที่จะถูกกลืนกลายจากวัฒนธรรมจากส่วนกลางมากที่สุด แต่การถูกกลืนกลายจนสูญสลายไปนั้นไม่ได้เกิดขึ้นกับสื่อทุกประเภท มีสื่อบางประเภทที่ยังคงปรับตัวและต่อสู้อย่างสามารถดำรงอยู่ได้ทุกวันนี้ ซึ่งเป็นที่น่าสนใจว่าสื่อพื้นบ้านต่างๆ นั้นมีการปรับตัวในการสืบทอดอย่างไร

จึงสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์และแนวทางการพัฒนารัฐชาติให้เป็นหนึ่งเดียว

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจสำรวจสถานภาพของสื่อการแสดงพื้นบ้านในภาคตะวันออก โดยผู้วิจัยจะศึกษาสถานภาพของการดำรงอยู่ของสื่อการแสดงพื้นบ้านตามองค์ประกอบของการสื่อสาร ได้แก่สถานภาพการดำรงอยู่ของศิลปิน (Sender) เนื้อหา (Message) ช่องทาง วาระโอกาส (Channel) ผู้ชม (Receiver) และบทบาทหน้าที่ (Function) รวมทั้งศึกษาปัจจัยภายนอกที่ไม่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบของสื่อการแสดงพื้นบ้าน และปัจจัยภายในที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบของสื่อการแสดงพื้นบ้านที่ส่งผลต่อสถานภาพการดำรงอยู่ของสื่อการแสดงนั้นๆ

ส่วนการสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้าน ผู้วิจัยจะใช้แนวคิดเรื่องการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ที่ทุกครั้งในการผลิตซ้ำจะไม่มีสิ่งใดเหมือนเดิม ดังนั้น ผู้วิจัยจะอธิบายองค์ประกอบรวมทั้งบทบาทหน้าที่ของสื่อการแสดงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันในลักษณะที่เป็นพลวัต รวมทั้งการผลิตซ้ำในรูปแบบใหม่ที่นอกเหนือจากการแสดง เช่น การฝึกสอนทั้งในโรงเรียนและที่บ้าน การผลิตซ้ำในลักษณะของการจัดบันทึก การผลิตซ้ำผ่านกระบวนการศึกษาวิจัย เป็นต้น รวมทั้งใช้แนวคิดเรื่องต้นไม้แห่งคุณค่าของกาญจนา แก้วเทพ (2548) มาผนวกด้วยในการวิเคราะห์ว่าส่วนที่มีการสืบทอดนั้นเป็นส่วนที่เป็นรูปแบบ (Form) หรือเป็นส่วนที่เป็นคุณค่า (Value) ของสื่อพื้นบ้าน ซึ่งการผลิตซ้ำแต่ละรูปแบบมีข้อเด่นและข้อจำกัดแตกต่างกันออกไป

งานวิจัยเรื่องการสำรวจสถานภาพและการสืบทอดสื่อพื้นบ้านในภาคตะวันออกครั้งนี้ ใช้แนวทางของวัฒนธรรมศึกษา (Cultural Studies) ของสำนักเบอร์มิงแฮมในการวิเคราะห์ข้อมูล แนวทางการศึกษาดังกล่าวสนใจกระบวนการผลิตวัฒนธรรมโดยพยายามตอบโจทย์ว่าทำไมสื่อการแสดงพื้นบ้านจึงยังดำรงอยู่และดำรงอยู่อย่างไร ดังนั้น จึงไม่ได้มุ่งเน้นที่การเก็บตัวบท แต่มุ่งวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ของปัจจัยที่ส่งผลต่อสถานภาพและการสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้าน โดยพิจารณาจากปัจจัย

ภายในซึ่งเกี่ยวข้องกับคุณสมบัติของสื่อการแสดงพื้นบ้าน และปัจจัยภายนอกซึ่งเกี่ยวข้องกับบริบทชุมชนในระดับจุลภาค (Micro) ซึ่งการศึกษาสื่อการแสดงพื้นบ้านในแนวทางนี้ยังเป็นแนวทางที่ยังใหม่ในการศึกษาในประเทศไทยอยู่

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. เพื่อสำรวจสื่อพื้นบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน คุณลักษณะ และพื้นที่ที่สื่อพื้นบ้านปรากฏอยู่
2. เพื่อศึกษาสถานภาพของสื่อพื้นบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามองค์ประกอบของการสื่อสารซึ่งประกอบด้วย ศิลปิน เนื้อหา ช่องทาง ผู้ชมและบทบาทหน้าที่
3. เพื่อศึกษารูปแบบของการสืบทอดสื่อพื้นบ้านไปสู่คนรุ่นต่อไปในชุมชน
4. เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยในการดำรงอยู่ของสื่อการแสดงพื้นบ้าน ทั้งปัจจัยภายในตัวสื่อและปัจจัยภายนอกตัวสื่อ

นิยามศัพท์

สื่อการแสดงพื้นบ้าน หมายถึง สื่อการแสดงดั้งเดิมที่มีมาก่อนสื่อมวลชน มีรูปแบบของการสื่อความคิด วิถีชีวิต ภาษา ประเพณี ความเชื่อ โลกทัศน์และสุนทรียะของชุมชน รวมทั้งเป็นสื่อที่ศิลปินต้องมีการฝึกฝนทักษะ เช่น ทักษะการร้อง การรำ การเต้นดนตรี และมีการแสดงให้ผู้ชมได้รับชมในพื้นที่หรือโอกาสต่างๆ

สถานภาพ หมายถึง คุณลักษณะหรือสภาวะการดำรงอยู่ของสื่อพื้นบ้าน โดยพิจารณาจากองค์ประกอบของการสื่อสาร ได้แก่ ศิลปิน เนื้อหา ช่องทาง ผู้ชมและบทบาทหน้าที่

การสืบทอด หมายถึง การผลิตซ้ำสื่อการแสดงพื้นบ้านเพื่อให้ดำรงอยู่จนถึงคนรุ่นต่อไปในชุมชนโดยจะพิจารณาทั้งการฝึกสอน การสาธิต การเผยแพร่ การจดบันทึก และการผลิตซ้ำในรูปแบบต่างๆ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อนำข้อมูลที่ได้รับมาจัดทำฐานข้อมูลสื่อพื้นบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อประโยชน์ในการเผยแพร่ต่อผู้สนใจต่อไป
2. สามารถสร้างเครือข่ายศิลปินที่จะนำไปสู่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันต่อไป

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. **แนวคิดเรื่องสื่อพื้นบ้าน** ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวถึงคุณลักษณะของสื่อพื้นบ้านที่แยกสื่อพื้นบ้านเป็น 3 ประเภท ได้แก่ สื่อพิธีกรรม สื่อการแสดงและสื่อวัตถุ รวมทั้งจุดเด่นของสื่อแต่ละประเภท แต่จะเน้นที่สื่อการแสดง รวมทั้งการกล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านต่อชุมชน

2. **แนวคิดเรื่องการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม** ของ เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ เพื่ออธิบายรูปแบบการดำรงอยู่ของสื่อพื้นบ้านในฐานะที่เป็นการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมที่กล่าวถึงรูปแบบของการผลิตซ้ำที่มีการปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา การผลิตซ้ำองค์ประกอบต่างๆ ทางวัฒนธรรม เช่น รูปแบบ (Form) หรือคุณค่า การผลิตซ้ำทางโลกย์-ทางธรรม เป็นต้น

3. **แนวคิดเรื่องการสืบทอดสื่อพื้นบ้าน** ซึ่งกล่าวถึงองค์ประกอบของการสืบทอด การสืบทอดกับการปรับตัวของสื่อพื้นบ้าน การสืบทอดตามแนวคิดเรื่องต้นไม้แห่งคุณค่า การสืบทอดด้านสุนทรียะ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสืบทอดสื่อพื้นบ้าน

ระเบียบวิธีการวิจัย

ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสัมภาษณ์ การวิเคราะห์เอกสาร การสังเกตการณ์ฝึกซ้อมและการแสดง และการจัดเวที

สัมมนา กลุ่มเป้าหมายในการศึกษา ได้แก่ นักวิชาการ วัฒนธรรมนักวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับสื่อการแสดงพื้นบ้าน ศิลปินและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสื่อการแสดงพื้นบ้าน ในภาคตะวันออก โดยผู้วิจัยเลือกศึกษาสื่อการแสดง พื้นบ้านที่อยู่ใน 4 จังหวัด ได้แก่ จ.ชลบุรี ระยอง จันทบุรี และตราด เนื่องจากเป็นจังหวัดที่ได้รับผลกระทบจากความทันสมัยทั้งจากการพัฒนาอุตสาหกรรมและแหล่งท่องเที่ยวจึงทำให้ชุมชนกลายเป็นสังคมเปิด ซึ่งส่งผลกระทบต่อความสูญเสียที่สื่อพื้นบ้านในจังหวัดดังกล่าวจะ สูญหายมากกว่า

ผู้วิจัยสรุปสถานภาพของสื่อการแสดงพื้นบ้าน โดยใช้เกณฑ์ในการพิจารณา 3 มิติ ได้แก่ (1.1) มิติ ความเข้มแข็ง (1.2) มิติธุรกิจ และ (1.3) มิติชาติพันธุ์ ดังนี้

1.1 มิติความเข้มแข็ง

สื่อการแสดงพื้นบ้านที่ผู้วิจัยศึกษามีสถานภาพ เข้มแข็งมากที่สุด คือ 8 ประเภท (โจ๊กและเอ็งกอ จ.ชลบุรี/ หนังใหญ่และลำตัด จ.ระยอง/เท่งตุ๊ก รำสวด และอาโย จ.จันทบุรี/เท่งตุ๊ก จ.ตราด) รองลงมา คือ สถานภาพทรงตัว 5 ประเภท (ลิเกและลำตัด จ.ชลบุรี/เพลงของ จ.จันทบุรี/ เพลงพื้นบ้านและหนังตะลุง จ.ตราด) และสถานภาพ อ่อนแอหรือหดตัว 2 ประเภท (หนังตะลุง จ.ชลบุรี และเพลงไอเป้ จ.ระยอง)

1.2 มิติธุรกิจ

สื่อการแสดงพื้นบ้านที่ผู้วิจัยศึกษาเป็นสื่อที่เน้น รับงานในเชิงธุรกิจ (Business) อยู่ 6 ประเภท (ลิเก ลำตัด หนังตะลุง จ.ชลบุรี/ลำตัด จ.ระยอง/หนังตะลุง เท่งตุ๊ก จ.ตราด) สื่อกึ่งธุรกิจ (Semi-Business) มี 3 ประเภท (โจ๊ก จ.ชลบุรี/เท่งตุ๊ก รำสวด จ.จันทบุรี) และสื่อที่ไม่ได้เน้นบทบาทการแสดงในเชิงธุรกิจ (Non-Business) 6 ประเภท (เอ็งกอ จ.ชลบุรี/หนังใหญ่ ไอเป้ จ.ระยอง/ อาโย เพลงของ จ.จันทบุรี และเพลงพื้นบ้าน จ.ตราด) สื่อที่เน้นรับงานในเชิงธุรกิจและไม่ได้เน้นรับงานในเชิง ธุรกิจจะมีรูปแบบการสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้าน แตกต่างกัน ดังที่ผู้วิจัยจะอธิบายในลำดับต่อไป

1.3 มิติชาติพันธุ์

สื่อการแสดงพื้นบ้านที่ผู้วิจัยศึกษาเป็นสื่อชาติพันธุ์ จำนวน 3 ประเภท ได้แก่ (ก) เอ็งกอ เป็นสื่อการแสดง ของคนไทยเชื้อสายจีนที่อพยพมาตั้งรกรากที่ อ.พนัสนิคม จ.ชลบุรี (ข) อาโย เป็นสื่อการแสดงของคนไทยเชื้อสาย เขมรที่ อ.โป่งน้ำร้อน จ.ชลบุรี ซึ่งอำเภอดังกล่าวนี้มี พื้นที่ติดกับประเทศกัมพูชา การมีพื้นที่ติดต่อกันจึงก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนของกลุ่มคนเชื้อสายเขมร และ (ค) เพลงพื้นบ้านของชาวชอง ชาวชองนั้นเป็นกลุ่ม ชาติพันธุ์เดิมที่ตั้งรกรากอยู่แถบเทือกเขาในภาคตะวันออก ปัจจุบันถูกกลืนกลายเป็นคนไทยไปเกือบหมดแล้ว แต่ ยังเหลืออยู่เป็นชุมชนอยู่ที่กิ่ง อ.เขาชะเมา จ.จันทบุรี

ส่วนสื่อการแสดงที่ไม่ใช่ของกลุ่มชาติพันธุ์ จำนวน 12 ประเภท เช่น ลิเก ลำตัด หนังตะลุง หนังใหญ่ ฯลฯ สื่อการแสดงที่ไม่ใช่ของกลุ่มชาติพันธุ์ ล้วนเป็นสื่อที่ ได้รับอิทธิพลมาจากภาคอื่นๆ ซึ่งบุษกร ลำโรงทอง และคณะ (2551) อธิบายถึงการได้รับอิทธิพลจาก ภูมิภาคอื่นว่า สื่อการแสดงพื้นบ้านได้รับอิทธิพลมา จากภาคกลาง เช่น เพลงพื้นบ้านที่เกี่ยวกับการทำนา (เพลงโหม่งฟาง) หรือรำสวดที่ได้รับอิทธิพลมาจากการสวดพระมาลัย เป็นต้น การได้รับอิทธิพลจาก ภาคกลางเนื่องจากมีพื้นที่ติดกันนั่นเอง

นอกจากนี้ สื่อการแสดงพื้นบ้านยังได้รับอิทธิพล จากภาคใต้ เช่น หนังตะลุงและเท่งตุ๊ก ทั้งนี้เนื่องจาก พื้นที่ภาคตะวันออกมีทำเลที่ตั้งติดชายฝั่งทะเล จึงเป็น จุดแวะพักเรือสินค้าแล้วพัฒนาขึ้นกลายเป็นเมืองท่า การค้าที่มีความสำคัญ จึงมีกลุ่มคนหลากหลายเชื้อชาติ/ ภาษา เข้ามาติดต่อค้าขาย อีกทั้งยังเป็นบริเวณพื้นที่ที่สามารถเดินเรือตัดข้ามอ่าวสยามไปยังเมืองท่าในภาคใต้ ได้ ทำให้มีคนจากภาคใต้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่จำนวน ไม่น้อย อิทธิพลวัฒนธรรมความบันเทิงจากภาคใต้จึง มีอิทธิพลต่อความบันเทิงในแถบนี้ (บุษกร ลำโรงทอง และคณะ, 2551)

2. ปัจจัยที่มีผลต่อสถานภาพของสื่อการแสดง พื้นบ้าน

ตัวแปรที่ส่งผลต่อสถานภาพการดำรงอยู่ของสื่อพื้นบ้านต่างๆ รายละเอียด ดังตารางที่ 2 ด้านล่าง ข้อมูลในตารางตามแนวตั้งทำให้ผู้วิจัยสามารถเรียงลำดับสื่อที่เข้มแข็งที่สุดจนถึงสื่อที่เข้มแข็งน้อยที่สุด และในขณะเดียวกัน เมื่อพิจารณาข้อมูลในตารางตามแนวนอน ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่จำเป็น (Necessary Attributes) ปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบพอเพียง (Sufficient Attributes) สำหรับการดำรงอยู่ของสื่อการแสดงพื้นบ้านในภาคตะวันออก ตามแนวทางของบุษยากร ศิริระพุดิกุลชัย (2553)

เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลจากตารางตามแนวตั้ง ผู้วิจัยพบว่าจากปัจจัยที่ส่งผลต่อสถานภาพการดำรงอยู่ของสื่อการแสดงพื้นบ้านที่มีอยู่ 14 ปัจจัย หากพิจารณาโดยใช้เกณฑ์ว่าสื่อการแสดงพื้นบ้านใดที่มีปัจจัยที่เอื้อต่อการดำรงอยู่มากที่สุด ย่อมเป็นสื่อที่มีสถานภาพเข้มแข็งมากที่สุด ซึ่งข้อมูลจากตารางที่ 2 แสดงว่า เอ็งกอ เป็นสื่อการแสดงที่เข้มแข็งที่สุด มีปัจจัยที่เอื้อต่อสถานภาพการดำรงอยู่ทั้ง 14 ปัจจัย รองลงมา คือ โจ๊ก (11 ปัจจัย) ลำดับที่สาม คือ หนังใหญ่ จ.ระยอง และ รัสวด จ.จันทบุรี (10 ปัจจัยเท่ากัน)

ส่วนสื่อที่มีสถานภาพเข้มแข็งน้อยที่สุด หรืออยู่ในสถานภาพหดตัวหรืออ่อนแอ คือ สื่อหนังตะลุง จ.ชลบุรี รองลงมา คือ ลำตัด จ.ชลบุรี และ เพลงไอ้เป้ จ.ระยอง (2 ปัจจัย) ดังนั้น การสืบทอดสำหรับสื่อการแสดงที่หดตัวนี้ ต้องเร่งสืบทอดศิลปิน ซึ่งคือองค์ประกอบด้านผู้ส่งสาร (Sender) ก่อนที่ศิลปินจะเสียชีวิต หรือในกระบวนการศึกษาวิจัยต้องเน้นแนวทางแบบคติชนวิทยา และมานุษยวิทยาทางดนตรี คือ เน้นการจดบันทึกด้วยบททั้งเนื้อร้อง ดนตรี ทำทางการรำ ฯลฯ เพื่อประโยชน์ต่อการผลิตซ้ำในภายหลังต่อไป (สุกัญญา สมไพบูลย์, 2551)

เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลจากตารางตามแนวนอน ผู้วิจัยพบว่า ปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่จำเป็น (Necessary Attributes) สำหรับการดำรงสถานภาพ

ของสื่อการแสดงพื้นบ้าน นั้นคือ (ก) การมีเครือข่ายทั้งในและนอกชุมชน (ข) การสนับสนุนจากชุมชน และ (ค) การสืบทอดในโรงเรียน/คนรุ่นใหม่ (แต่ละปัจจัยได้มาจากสื่อ 11 ประเภทเท่ากัน) รองลงมา คือ แก่นนำขับเคลื่อน (Prime mover) (สื่อ 10 ประเภท) การศึกษาวิจัย (สื่อ 9 ประเภท) พื้นที่ด้านประเพณี (สื่อ 8 ประเภท) ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะอธิบายเฉพาะปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่จำเป็น ดังนี้

ปัจจัยแรก คือ (ก) การมีเครือข่ายทั้งในและนอกชุมชน เช่น โจ๊ก และเอ็งกอ จ.ชลบุรี หรือหนังใหญ่และลำตัด จ.ระยอง ศิลปินไม่ได้สืบทอดสื่อพื้นบ้านเพียงลำพัง หากแต่มีเครือข่ายที่มีทุนด้านต่างๆ ที่มาเสริมทุนในส่วนที่ศิลปินหรือชุมชนขาดหายไป การมีเครือข่ายมีประโยชน์หลายประการ เช่น ช่วยเสริมสร้างขวัญและกำลังใจในการสืบทอดสื่อพื้นบ้านท่ามกลางกระแสโลกสมัยใหม่ เราก็มองเหมือนคนที่พายเรือ แต่มีใบเราผู้เดียวที่กำลังต่อสู้กับคลื่นลมมรสุม การแลกเปลี่ยนความคิดและประสบการณ์การทำงาน การช่วยขยายช่องทาง การสร้างเสริมขวัญและกำลังใจในการดำเนินงาน

ภัสวดี นิติเกษตรสุนทร (2549) กล่าวถึงผลที่เกิดขึ้นจากเครือข่ายมีทั้ง (ก) การเสริมกำลังการทำงาน (ข) เสริมกำลังปัญญา (ค) เสริมกำลังทรัพย์ (ง) เสริมศักดิ์ศรี ดังนั้น เมื่อสื่อพื้นบ้านได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายทั้งในและนอกชุมชนจึงมีผลทำให้สื่อพื้นบ้านเข้มแข็ง

(ข) การสนับสนุนจากชุมชน เมื่อสื่อพื้นบ้านเป็นวัฒนธรรมที่หมายถึงสมบัติร่วมของคนทั้งชุมชนแล้ว ดังนั้น ชุมชนย่อมต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้าน มิใช่เป็นภาระของศิลปินแต่เพียงผู้เดียว เมื่อชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม ย่อมเกิดความรู้สึกรักและหวงแหนสื่อพื้นบ้านในที่สุด การมีส่วนร่วมมีความสำคัญต่อการสืบทอด เพราะ “การมีส่วนร่วม” นั้นจะผูกโยงอยู่กับความรู้สึก “เป็นเจ้าของ” (Sense of Belonging) อันจะนำมาซึ่งความสนใจห่วงใย ดูแลรักษา แต่ในขณะเดียวกัน ความรู้สึกของการเป็นเจ้าของจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อผู้เป็นเจ้าของมีอำนาจที่สามารถจะเข้าไป

“จัดการ” กับสิ่งของหรือเรื่องราวอื่นๆ ได้ ซึ่งก็คือ การเข้าไปมีส่วนร่วมนั่นเอง (กาญจนา แก้วเทพ, 2548)

(ค) การสืบทอดในโรงเรียน หากศิลปินสืบทอด สื่อพื้นบ้านเพียงลำพังนั้น ปัญหา คือ ทุน(Capital) ที่จะใช้ในการสืบทอดสื่อพื้นบ้านที่ค่อนข้างจำกัด เนื่องจาก สื่อการแสดงต้องอาศัยการฝึกฝน นั้นหมายความว่า ในระหว่างการฝึกฝน ศิลปินต้องใช้ทรัพยากรหรือ ทุนอย่างมาก เช่น ทรัพยากรด้านเวลา คือ ต้องใช้ เวลานาน ทรัพยากรด้านเศรษฐกิจ ที่ต้องมุ่งมาฝึกฝน

ทักษะแทนที่จะไปประกอบอาชีพสร้างรายได้ ทรัพยากร ทางด้านจิตใจ คือ ทั้งศิลปินและผู้ฝึกต้องมีความอดทน รู้จักรอคอยเพื่อที่จะใช้ประโยชน์เมื่อถึงเวลาที่สมควร (สุชาดา พงศ์กิตติวิบูลย์, 2551) การสืบทอดในโรงเรียน จะเป็นการสืบทอดอย่างยั่งยืนเพราะโรงเรียนซึ่งเป็น สถาบันของรัฐ/ชุมชนต้องจัดสรรทรัพยากรของส่วนรวม ในการสืบทอดสื่อพื้นบ้านแทนที่จะใช้ทรัพยากรของ ศิลปินซึ่งเป็นทรัพยากรในเชิงปัจเจกที่ย่อมมีข้อจำกัด มากกว่า

ตารางที่ 2 แสดงปัจจัยส่งผลต่อสภาพของการแสดงพื้นบ้าน (มิติของความเข้มแข็ง)																	
	ชลบุรี						ระยอง				จันทบุรี				ตราด		
	ลิเก	โจ๊ก	เอ็งกอ	ลำตัด	หนังตะลุง	หนังใหญ่	ลำตัด	เพลงไอ้เป่	เท่งตุ๊ก	รำสวด	อาโย	เพลงทอง	เพลงพื้นบ้าน	หนังตะลุง	เท่งตุ๊ก	รวม	
ปัจจัย																	
การช่วยเหลือในกลุ่มศิลปิน	x	x	x	x			x							x		6	
ความสัมพันธ์ระหว่าง S-R	x		x													2	
Prime mover		x	x			x	x		x	x	x	x	x		x	10	
แกนนำมีทักษะการบริหาร		x	x			x	x			x			x		x	7	
มีเครือข่ายทั้งในและนอกชุมชน		x	x			x	x		x	x	x	x	x	x	x	11	
มีการบริหารจัดการ		x	x			x				x		x			x	6	
มีการปรับตัว	x	x	x			x				x						5	
การสนับสนุนจากชุมชน	x	x	x			x	x		x	x	x	x		x	x	11	
การสนับสนุนจากนอกชุมชน		x	x			x			x	x	x	x				7	
การสืบทอดในโรงเรียน/คนรุ่นใหม่		x	x			x	x	x	x	x	x	x	x		x	11	
เผยแพร่ผ่านทางสื่ออื่น		x	x				x		x	x						5	
มีการศึกษา วิจัย		x	x			x	x	x			x	x		x	x	9	
มีพื้นที่ด้านประเพณี			x	x		x	x		x	x				x	x	8	
ความภูมิใจในอัตลักษณ์			x													3	
รวม	4	11	14	2	0	10	9	2	7	10	7	8	4	5	8		

3. การสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้านตามแนวคิด ต้นไม้แห่งคุณค่า

ผู้วิจัยขอนำเสนอการสืบทอดสื่อพื้นบ้านตามแนวคิด
ต้นไม้แห่งคุณค่า รายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 3 แสดงการสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้านตามแนวคิดต้นไม้แห่งคุณค่า

	สื่อการแสดง	ดอก ใบ ผล	ลำต้น		รากเหง้า
			ประวัติ/ความ เป็นมา	ความสัมพันธ์	
ชลบุรี	ลิเก	x		x	x
	โจ๊ก	x	x		x
	เอ็งกอ	x	x	x	x
	ลำตัด*	x		x	
	หนังตะลุง*	x			
ระยอง	หนังใหญ่	x	x		x
	ลำตัด	x	x	x	x
	เพลงไฉ่เป่	x			
จันทบุรี	เท่งตุ๊ก	x	x		x
	รำสวด	x	x		x
	อาไย	x	x		x
	เพลงซอ	x	x		x
ตราด	เพลงพื้นบ้าน	x	x		x
	หนังตะลุง*	x		x	
	เท่งตุ๊ก	x	x		x
	รำสวด	x			
รวม		16	10	5	11

ในตารางด้านบนนั้น ผู้วิจัยนำเสนอข้อมูลของสื่อพื้นบ้านทุกประเภททั้งที่มีการสืบทอดในลักษณะการฝึกสอนให้แก่คนรุ่นใหม่ ส่วนที่ผู้วิจัยใส่เครื่องหมาย (*) คือ สื่อพื้นบ้านที่ไม่มีการสืบทอดในลักษณะของการฝึกสอน แต่ผู้วิจัยถือว่า การที่ยังคงมีงานแสดงก็ถือว่าเป็นการสืบทอดสื่อพื้นบ้านได้รูปแบบหนึ่ง อย่างน้อยก็เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญสำหรับคนนอกที่จะเข้าไปศึกษา หรือแม้แต่คนในที่จะหันมามองมาให้ความสนใจ เพราะเป็นรูปแบบที่มองเห็นได้ง่าย ผู้วิจัยใคร่ขออธิบายภาพรวมของตารางดังนี้

เมื่อพิจารณาข้อมูลจากตารางตามแนวนอน จะเห็นว่าสื่อที่เข้มแข็งนั้น จะสืบทอดทั้ง 3 องค์ประกอบ ได้แก่ ดอก ใบ ผล/ลำต้น/ราก โดยดอก ใบ ผล คือ รูปแบบที่ปรากฏ มองเห็นได้ชัดเจน ได้แก่ รูปแบบการแสดงท่าทางการรำ การร้อง เครื่องดนตรี เครื่องแต่งกาย ฯลฯ ส่วนลำต้น คือ องค์ความรู้เกี่ยวกับสื่อพื้นบ้านนั้นๆ ทั้งด้านประวัติความเป็นมา พัฒนาการ/ความสัมพันธ์กับสื่ออื่นๆ และความสัมพันธ์กับศิลปินในสื่อเดียวกัน ส่วน ราก คือ คุณค่า ความหมาย ความเชื่อ ที่เป็นสิ่งที่ยอมรับได้ยาก ยกตัวอย่าง เช่น เอ็งกอ (จ.ชลบุรี) ลำตัด (จ.ระยอง) เเทงตุ๊ก (จ.ฉะเชิงเทรา) ที่สืบทอดทุกมิติ อย่างน้อยก็รับประกันถึงความยืนยาวของการดำรงอยู่ของสื่อพื้นบ้านนั้นๆ ได้

สำหรับสื่อการแสดงพื้นบ้านที่มีการสืบทอดเพียงรูปแบบเดียว คือ ดอก ผล ใบ ซึ่งเป็นส่วนของรูปแบบ (Form) จะมีอยู่เฉพาะในสื่อการแสดงที่ไม่มีการฝึกสอนหรือถ่ายทอดให้แก่คนรุ่นใหม่ แต่ยังคงมีการแสดงอยู่ ซึ่งผู้วิจัยจัดว่าการแสดงเป็นรูปแบบหนึ่งของการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดที่ยังคงทำให้คนรุ่นใหม่ได้เห็นและรู้จักสื่อการแสดงนั้น เช่น หนังตะลุง เพลงไอเป้ ที่นับวันใกล้จะสูญหาย เพราะเมื่อคงผลิตซ้ำเฉพาะรูปแบบการแสดงที่เป็นส่วน ดอก ผล ใบ ในที่สุดก็จะสูญหายไปตามอายุขัยของศิลปิน

สื่อการแสดงพื้นบ้านที่มีทั้งดอก ผล ใบ และมีส่วนลำต้นเพียงบางส่วน เช่น มีเฉพาะส่วนความสัมพันธ์กับศิลปินกลุ่มอื่น เช่น ลิเก ลำตัด (จ.ชลบุรี) ลำตัด (จ.ระยอง) หนังตะลุง (จ.ตราด) สื่อการแสดงพื้นบ้านที่กล่าวมานี้

แม้ไม่ได้มีการสืบทอดหรือฝึกสอนศิลปินรุ่นใหม่ แต่ก็ยังสามารถดำรงอยู่ได้ เพราะยังมีการสืบทอดความสัมพันธ์กับศิลปินกลุ่มอื่น การที่ยังคงสามารถรักษาความสัมพันธ์กับศิลปินกลุ่มอื่นๆ ไว้ ทำให้สามารถช่วยเหลือ เกื้อกูล ยามขาดตัวแสดงได้ ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าว หากมองในภาพรวมของสื่อการแสดงพื้นบ้านจะมีประโยชน์ในการช่วยทำให้สื่อการแสดงพื้นบ้านยังคงความหลากหลายทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ แต่หากมองลึกเข้าไปในแต่ละชุมชน ว่าสื่อพื้นบ้านควรมีบทบาทใหม่ต่อชุมชนด้วย การสืบทอดแบบนี้คงทำได้เพียงแค่ทอดระยะเวลาที่ยังคงสามารถผลิตซ้ำเฉพาะรูปแบบการแสดงเท่านั้น

สื่อที่มีองค์ประกอบ 3 ส่วน ดอก ผล ใบ/ลำต้น ส่วนประวัติความเป็นมา/และรากเหง้า มักจะเป็นสื่อที่มีการสืบทอดและสอนที่โรงเรียน โดยเฉพาะหากสื่ออันมีการจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่น มักมีส่วนของประวัติความเป็นมา เช่น เอ็งกอ (จ.ชลบุรี) หนังใหญ่ (จ.ระยอง) หรือเเทงตุ๊ก (จ.ตราด) แต่หากเป็นแค่การเชิญไปสอนในโรงเรียนจะไม่มีในส่วนของลำต้น (ชุดความรู้ที่เกี่ยวข้องกับสื่อพื้นบ้านนั้นๆ) แต่จะเน้นการสืบทอดเฉพาะรูปแบบ (ดอก ผล ใบ) เช่น การร้อง การรำ การแสดง ดนตรี เป็นต้น เช่น การสอนลำตัด (จ.ระยอง) การสอนเพลงไอเป้ (จ.ระยอง) ดังนั้น การจัดการเรียนการสอนแบบหลักสูตรจะทำให้เด็กเข้าใจถึงประวัติความเป็นมาของสื่อพื้นบ้านที่สัมพันธ์กับชุมชน จะมีความยั่งยืนกว่าการสอนแค่เฉพาะรูปแบบในแง่ของความยั่งยืนของเนื้อหา เพราะการสอนแบบครั้งคราวจะมีความยั่งยืนน้อยกว่าการถูกบรรจุเป็นหลักสูตรอยู่แล้ว

สำหรับสื่อการแสดงพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น เอ็งกอ (กลุ่มชาติพันธุ์จีน) อาโย (กลุ่มชาติพันธุ์เขมร) เพลงของของ (กลุ่มชนพื้นเมืองเดิม) ในการสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้าน สิ่งที่กลุ่มชาติพันธุ์จะต้องสืบทอดเป็นลำดับแรก คือ ส่วนที่เป็นรากเหง้า ซึ่งเป็นคุณค่า (Value) ที่มองเห็นได้ยาก ได้แก่ สำนักทางชาติพันธุ์ที่มีบรรพบุรุษร่วมกันและอพยพโยกย้ายมาจากที่ใดที่หนึ่งเหมือนกัน และอัตลักษณ์ทางด้านภาษาที่หล่อหลอมความเป็นหนึ่งเดียว

หากพิจารณาข้อมูลจากตารางตามแนวดิ่ง องค์ประกอบที่ได้รับการสืบทอดในสื่อการแสดงพื้นบ้านทุกประเภท คือ องค์ประกอบด้านดอก ผล ใบ ซึ่งเป็นรูปแบบที่มองเห็นได้ง่าย (Form) ไม่ว่าจะเป็นทักษะการร้อง การรำ การแสดง การแต่งกาย บทเพลง การเล่นดนตรี เป็นต้น รองลงมา รากเหง้า ซึ่งเป็นคุณค่า (Value) ที่มองเห็นได้ยาก เป็นมิติของจิตวิญญาณ ความเชื่อต่างๆ เช่น ความเชื่อเรื่องครู การไหว้ครู การเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ เป็นต้น ซึ่งการสืบทอดในส่วนนี้ก็ยังดำรงอยู่ แต่ความสำคัญถูกลดทอนลง ในขณะที่องค์ประกอบด้านลำดับไม่ว่าจะเป็นส่วนของประวัติความเป็นมาและความสัมพันธ์กับศิลปินคนอื่นๆ หรือความสัมพันธ์กับศิลปินแขนงอื่นๆ เป็นสิ่งที่ถูกลดทอนลง จึงเปรียบเสมือนว่า การสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้านนั้น เมื่อฝึกสอนร้องรำ เล่นดนตรี

เสร็จ ก็จะพาไหว้ครูเลย ซึ่งงานวิจัยของสุชาดา พงศ์กิตติวิบูลย์ (2551) ได้กล่าวถึงความสำคัญขององค์ประกอบด้านลำดับในมิติของความสัมพันธ์ระหว่างศิลปินและความสัมพันธ์ระหว่างสื่อว่าจะนำไปสู่ความภาคภูมิใจและนำไปสู่การสร้างความร่วมมือกันในการสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้านต่อไป ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยค้นพบว่า ความสัมพันธ์และการช่วยเหลือกันของศิลปิน เช่น ลิเกและลำตัด เป็นกลไกที่สำคัญที่ยังคงทำให้สื่อการแสดงนั้นๆ ยังคงดำรงอยู่ได้

4. การสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้านตามแนวคิดการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม

ผู้วิจัยขอนำเสนอการสืบทอดสื่อพื้นบ้านตามแนวคิดการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม รายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 4 แสดงการสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้านตามแนวคิดการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม

	สื่อการแสดง	Reproduction	Distribution	Consumption	รวม
ชลบุรี	ลิเก		X		1
	โจ๊ก	X	X	X	3
	เอ็งกอ	X	X	X	3
	ลำตัด		X		1
	หนังตะลุง		X		1
ระยอง	หนังใหญ่	X	X	X	3
	ลำตัด		X	X	2
	เพลงไอ้แป๊ะ		X		1
จันทบุรี	เท่งตุ๊ก	X	X	X	3
	รำสวด	X	X	X	3
	อาโย	X	X	X	3
	เพลงซอ		X	X	2
ตราด	เพลงพื้นบ้าน		X		1
	หนังตะลุง		X		1
	เท่งตุ๊ก	X	X	X	3
รวม		7	15	9	

R. Williams (อ้างในกาญจนา แก้วเทพ, 2545) อธิบายเรื่องการผลิตวัฒนธรรม (Cultural Production) ว่าเมื่อมีการผลิตสิ่งใดขึ้นมาแล้ว จำเป็นต้องมีการผลิตซ้ำสืบทอดอยู่เสมอ (Production และ Reproduction) จึงจะเป็นหลักประกันความต่อเนื่องยืนยาวของสิ่งนั้น สื่อการแสดงพื้นบ้านก็เช่นกัน หากขาดการผลิตซ้ำ สื่อนั้นก็สูญสลายได้ ซึ่งเมื่อพิจารณาจากกระบวนการทางวัฒนธรรมตามที่ R. Williams เสนอว่าเมื่อวัฒนธรรมนั้นถูกผลิตขึ้นในสังคม จะต้องมีการเผยแพร่ (Distribution) การบริโภค (Consumption) และต้องได้รับการผลิตซ้ำ (Reproduction) เป็นวัฏจักร

ผู้วิจัยจึงวิเคราะห์การสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้านตามแนวคิดการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมตามแนวทางของ R. Williams ดังนี้

4.1 สื่อการแสดงพื้นบ้านที่สืบทอดได้ครบตามกระบวนการทางวัฒนธรรมประกอบด้วย โจ๊กและเอ็งกอ (จ.ชลบุรี) หนังใหญ่ (จ.ระยอง) เท่งตุ๊ก รำสวด อาโย (จ.จันทบุรี) และเท่งตุ๊ก จ.จันทบุรี ซึ่งสื่อดังที่กล่าวมาจะเป็นสื่อที่สามารถดำรงอยู่ในชุมชนได้อย่างเข้มแข็ง เพราะมีทั้งการผลิตซ้ำสื่อการแสดงพื้นบ้าน (Production) ที่ครบองค์ประกอบย่อย (Elements) ของการผลิต เช่น เอ็งกอ จ.ชลบุรี ที่มีตั้งแต่การผลิตองค์ประกอบด้านศิลปิน มืองค์ความรู้ในการถ่ายทอดเอ็งกอ มีครูผู้ฝึกสอน มีความต้องการในการใช้เอ็งกอ มีสถานที่ฝึกซ้อม มีขั้นตอนการฝึกซ้อม มีการระดมทุนที่ของเอ็งกอต่อชุมชน ฯลฯ องค์ประกอบดังที่กล่าวมาเป็นส่วนสำคัญหรือเป็นกระบวนการภายในของการผลิตซ้ำเอ็งกอ

ส่วนด้านการเผยแพร่ (Distribution) มีทั้งการเผยแพร่ในลักษณะของการแสดงในพื้นที่ เวลา วาระ โอกาสต่างๆ ทั้งในพื้นที่เก่าและพื้นที่ใหม่ๆ และมีการเผยแพร่ในสื่อใหม่ๆ เช่น มีการจัดบันทึก จัดทำเป็นหลักสูตร สื่ออิเล็กทรอนิกส์ รวมถึงการเผยแพร่ในสื่อมวลชน

สุดท้าย คือ มิติของการบริโภค (Consumption) การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมแจกเช่นการผลิตสินค้าอื่นๆ เมื่อผลิตขึ้นมาแล้วต้องมีการบริโภค แต่การบริโภค

อย่างไรจะต้องมีการเรียนรู้ ผ่านการอบรมบ่มเพาะ ดังนั้น หากสื่อการแสดงพื้นบ้านใดมีการฝึกสอนที่โรงเรียน ผู้วิจัยจะจัดว่าเป็นการอบรมบ่มเพาะการบริโภค สื่อการแสดงพื้นบ้านให้แก่ผู้บริโภคหรือผู้ชมมากกว่า จะจัดว่าเป็นการผลิต/สร้างสรรค์ศิลปิน ซึ่งในมิติของการอบรมบ่มเพาะการบริโภคให้แก่ผู้บริโภคจะสอดคล้องกับการสร้างตลาดผู้ชมที่ควรเป็นไปแบบมีลำดับขั้นตอนตามแนวคิดบันไดปลาโจนของกาญจนา แก้วเทพ (2548)

4.2 สื่อการแสดงพื้นบ้านที่อ่อนแอ เมื่อพิจารณาจากขั้นตอนในกระบวนการทางวัฒนธรรม จะมีเฉพาะมิติของการเผยแพร่ (Distribution) ในรูปแบบของการแสดงเท่านั้น แต่ไม่เน้นในมิติของการผลิตและมิติของการบริโภค เช่น ลำตัดและหนังตะลุง (จ.ชลบุรี) เพลงไอ้เป่ (จ.จันทบุรี) เพลงพื้นบ้านและหนังตะลุง (จ.ตราด) นั้นหมายความว่าสื่อดังที่กล่าวมามีแนวโน้มที่จะสูญสลายไปจากชุมชนมากกว่า

4.3 เมื่อพิจารณาจากกระบวนการทางวัฒนธรรม (Cultural Process) ใน 3 กระบวนการ สื่อการแสดงพื้นบ้านทุกสื่อมีกระบวนการเผยแพร่ (Distribution) อย่างน้อยก็ในรูปแบบของการแสดงในพื้นที่ วาระและโอกาสต่างๆ แต่เมื่อพิจารณาในมิติของการผลิตซ้ำ (Reproduction) และการบริโภค (Consumption) สำหรับสื่อการแสดงพื้นบ้านแล้ว อยู่ในสัดส่วนที่เท่าๆ กัน แต่เมื่อเทียบกับมิติของการเผยแพร่ แล้วแตกต่างกัน ดังข้อมูลจากตารางด้านบน (Distribution : Consumption : Reproduction : 15 : 9 : 7) นั้นหมายความว่าสื่อการแสดงพื้นบ้านภาคตะวันออกยังให้ความสำคัญในมิติของการผลิตซ้ำและการบริโภคน้อย โดยเฉพาะในมิติของการบริโภคที่เกี่ยวข้องกับการสร้างตลาดผู้ชมซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับสื่อการแสดงพื้นบ้าน

5. สถานภาพ (มิติความเข้มแข็ง)และการสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้าน

สมสุข หินวิมาน (2553: 243-244) อธิบายถึงความสำคัญของการสำรวจสถานภาพว่ามีผลต่อการบริหารจัดการเพื่อสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้านว่า การบริหารจัดการเพื่อสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้าน คือ

ต้องมีการสำรวจสภาพของสื่อการแสดงก่อนที่จะบริหารจัดการเพื่อสืบทอด เหมือน “การวัดตัวก่อนตัดชุด” ที่ทำให้การบริหารจัดการมีประสิทธิภาพมากขึ้น

สำหรับสื่อการแสดงพื้นบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่อยู่ในสภาพอ่อนแอใกล้สูญหาย เช่น หนังตะลุง (จ.ชลบุรี) และเพลงไอเป้ (จ.ระยอง) ตามแนวทางการสืบทอดต้องเป็นไปในลักษณะของการอนุรักษ์

ส่วนสื่อการแสดงพื้นบ้านที่เข้มแข็งเช่น โจ๊ก เอ็งกอ (จ.ชลบุรี) ลำตัดและหนังใหญ่ (จ.ระยอง) เเท่งตุ๊ก (จ.จันทบุรีและ จ.ตราด) การสืบทอดจะเน้นในการเผยแพร่ขยายช่องทาง/พื้นที่/วาระ โอกาสในการแสดงให้เพิ่มมากขึ้น รวมถึงการผลิตซ้ำในสื่อต่างๆ เพื่อขยายไปสู่กลุ่มเป้าหมายจำนวนมาก

แต่มีสื่อการแสดงพื้นบ้านกลุ่มหนึ่ง เช่น ลิเก (จ.ชลบุรี) เพลงของ (จ.จันทบุรี) และเพลงพื้นบ้าน (จ.ตราด) ที่มีสถานภาพที่ผู้วิจัยเรียกว่า “ทรงตัว” เนื่องจากไม่มีคุณลักษณะที่จะจัดเข้าตามเกณฑ์ที่สมสุข หินวิมาน (2553) กำหนดไว้ สื่อการแสดงพื้นบ้านกลุ่มนี้มีทั้งส่วนที่เข้มแข็งและส่วนที่อ่อนแอ ลดทอน ส่วนที่เข้มแข็งมักเป็นส่วนของ ศิลปิน (Sender) เนื้อหา (Message) ส่วนที่อ่อนแอมักจะเป็นตลาดผู้ชม (Receiver) ดังนั้นจึงต้องมีการสร้างตลาดผู้ชม ตามแนวทางของกาญจนา แก้วเทพ (2548) ที่กล่าวถึงความสำคัญของตลาดผู้ชม โดยเฉพาะสำหรับสื่อการแสดงพื้นบ้านแล้ว ผู้ชมเป็นส่วนที่สำคัญมากและสร้างได้ยากมากกว่าศิลปิน เนื่องจากมีจำนวนที่มากกว่าศิลปินมากนัก

6. สถานภาพ (มิติด้านธุรกิจ)และการสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้าน

สื่อการแสดงพื้นบ้านที่ผู้วิจัยศึกษา หากใช้มิติด้านธุรกิจมาเป็นเกณฑ์ในการกำหนดสถานภาพสื่อการแสดงพื้นบ้าน สามารถจัดแบ่งสื่อพื้นบ้านได้เป็น 3 ประเภท

6.1 สื่อการแสดงพื้นบ้านเชิงธุรกิจ (Business Folk Media) คือ สื่อที่มีจุดกำเนิดและดำเนินการเพื่อให้บริการโดยรับงานแสดงตามแต่มีผู้ว่าจ้างซึ่งมักจะเป็นไปเพื่อตอบสนองผลประโยชน์ส่วนตน ได้แก่ ลิเก

ลำตัด หนังตะลุง (จ.ชลบุรี) ลำตัด (จ.ระยอง) หนังตะลุง และเเท่งตุ๊ก (จ.ตราด)

การสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้านเชิงธุรกิจ เราจะเห็นการปรับตัวของสื่อพื้นบ้านอย่างมาก โดยเฉพาะการปรับตามรสนิยมของผู้ชม เนื่องจากการดำรงอยู่ของสื่อประเภทนี้ขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้ชม เช่น ลิเก ที่มีการปรับตัวตามรสนิยมของผู้ชมอย่างมาก ทั้งการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่ในการจัดเรื่องแสง สี เสียง การปรับโดยยึดตลาดผู้ชมเป็นหลักยอมทำให้ผู้ชมได้รับความสนุกเพลิดเพลิน แต่การปรับดังกล่าวไม่ได้เป็นการปรับตามหลักการของสิทธิของชุมชน สิทธิของเจ้าของวัฒนธรรม ดังนั้น เมื่อมีการปรับตามรสนิยมของผู้ชมมากเกินไป ชุมชนก็จะเริ่มรู้สึกห่างไกลและแปลกแยกจากสื่อพื้นบ้าน จนกระทั่งชุมชนไม่มีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของสื่อพื้นบ้าน

6.2 สื่อการแสดงพื้นบ้านกึ่งธุรกิจ (Semi-Business Folk Media) คือ สื่อที่กำเนิดขึ้นและดำรงอยู่โดยมีการดำเนินการในเชิงธุรกิจที่รับงานแสดงตามแต่ผู้ว่าจ้างซึ่งมักจะเป็นไปเพื่อตอบสนองผลประโยชน์ส่วนตนและจะมีทั้งการดำเนินการที่ไม่ได้เป็นไปเพื่อผลประโยชน์เชิงธุรกิจ แต่ดำเนินไปเพื่อผลประโยชน์ส่วนรวม ได้แก่ โจ๊ก (จ.ชลบุรี) รำสวดและเเท่งตุ๊ก (จ.จันทบุรี)

ตัวอย่างที่เห็นชัดเจน คือ เเท่งตุ๊ก จ.จันทบุรี จะมีทั้งส่วนการดำเนินการที่ไม่ใช่ในลักษณะของธุรกิจ เพื่อผลประโยชน์และเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน รวมทั้งมีทั้งส่วนที่เป็นธุรกิจ ดังนั้น คนในชุมชนนั้นมีความนึกทั้งคิดว่าเป็นของชุมชนและของปัจเจก ดังนั้น พอเเท่งตุ๊กมาร้องเพลงลูกทุ่งเพื่อที่จะเอาใจผู้ชมรุ่นใหม่ จึงถูกต่อต้านเนื่องจากคนในชุมชนไม่เห็นด้วยที่สื่อการแสดงพื้นบ้านอย่างเเท่งตุ๊กจะนำเอาเพลงลูกทุ่งมาร้องในการแสดงด้วย แต่สำหรับโต้โผ (เจ้าของคณะที่เน้นรับงานเชิงธุรกิจ) จะแย้งว่าสามารถทำได้เพราะผู้ชมชอบ จึงส่งผลทำให้ภาพลักษณ์ของคณะเเท่งตุ๊กที่เน้นร้องเพลงลูกทุ่งนั้นดูด้อยกว่าคณะที่ไม่ได้ร้องเพลงลูกทุ่ง เป็นต้น

6.3 สื่อการแสดงพื้นบ้านที่ไม่ใช่ธุรกิจ (Non-Business Folk Media) ได้แก่ เอ็งกอ (จ.ชลบุรี)

หนังใหญ่ เพลงไอ้เปี (จ.ระยอง) อาโยและเพลงของ (จันทบุรี) เพลงพื้นบ้าน (จ.ตราด)

การสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้านที่เป็นสื่อชาติพันธุ์ เช่น เอ็งกอ อาโยและเพลงของ มีการปรับแต่เน้นการปรับตามหลักสิทธิของเจ้าของวัฒนธรรม ที่เจ้าของวัฒนธรรมมีสิทธิในการเลือกที่จะปรับสิ่งใด ปรับอย่างไร ตามแนวคิดเรื่องประเพณีแห่งการเลือกสรร (Tradition of Selection) การปรับจะต้องคำนึงถึงผลประโยชน์จากการเลือกสรรว่าจะปรับสื่อการแสดงพื้นบ้านอย่างไร จึงจะเป็นผลประโยชน์ของชุมชนร่วมกัน ผลประโยชน์หลักร่วมกันของกลุ่มชาติพันธุ์ย่อมต้องเกี่ยวข้องกับอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์

ความสำคัญของการสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้าน โดยให้ความสำคัญในมิติด้านอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม R.Kidd (1992 อ้างในกาญจนา แก้วเทพ, 2544: 438-439) ได้กล่าวถึงบทบาทของสื่อพื้นบ้านในยุคล่าอาณานิคม ที่สื่อพื้นบ้านเน้นการต่อต้านการล่าอาณานิคม โดยใช้สื่อพื้นบ้านในการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม แต่เมื่อมาถึงยุคปัจจุบันที่เป็น “ยุครัฐชาติ” ที่รัฐมุ่งสร้างมาตรฐานความเป็นหนึ่งเดียวในทุกมิติซึ่งรวมถึงมิติทางวัฒนธรรม ดังนั้นเพื่อป้องกันมิให้ถูกกลืนกลาย และเป็นการยืนยันถึงการดำรงอยู่ของชาติพันธุ์ตน สื่อพื้นบ้านจึงเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์

ข้อเสนอแนะสำหรับการสืบทอดสื่อพื้นบ้าน

1. จากข้อเสนอแนะในเวทีต่างๆ ระบุว่ารัฐควรจัดสรรงบประมาณในการสร้างเวทีวัฒนธรรมในแต่ละจังหวัด ที่จะทำให้อาชีพศิลปินมีงานแสดงอย่างต่อเนื่องเป็นประจำ เวทีวัฒนธรรมดังกล่าวจะเป็นช่องทางที่ทำให้ศิลปินได้พบปะกับผู้ชม เปิดโอกาสให้ผู้ชมได้รู้จัก ได้พัฒนาการชม รวมทั้งพัฒนารสนิยมและสุนทรียะในการเสพสื่อการแสดงพื้นบ้านของผู้ชม

2. การสืบทอดสื่อพื้นบ้านนั้นมิใช่เป็นภาระของหน่วยงานทางด้านวัฒนธรรมแต่เพียงฝ่ายเดียว หากแต่ทุกภาคส่วนควรเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับการสืบทอด

สื่อพื้นบ้าน โดยเฉพาะหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นที่ใกล้ชิด เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) หรือเทศบาล เพราะการสืบทอดสื่อพื้นบ้านหากเป็นนโยบายที่สำคัญจากผู้นำทางการเมืองการปกครองแล้ว จะทำให้การสืบทอดมีความยั่งยืนมากขึ้น

3. ปัจจัยที่สำคัญต่อการสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้านได้อย่างยั่งยืน คือ การมีเครือข่ายทั้งภายในและภายนอกชุมชน ดังนั้น จะเห็นได้ว่า องค์การนอกชุมชนยังมีบทบาทสำคัญในการเข้าไปหนุนช่วยสื่อพื้นบ้านในฐานะที่เป็น External Support เนื่องจากเครือข่ายภายในชุมชนยังมีข้อจำกัดเรื่องทุน โดยเฉพาะทุนเรื่องการบริหารจัดการสื่อการแสดงพื้นบ้านในบริบทสังคมแบบใหม่ แต่หน่วยงานภายนอกที่เข้าไปหนุนช่วยสื่อพื้นบ้านในการเข้าไปทำงานก็ควรจะมีความรู้/ความเข้าใจเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้านด้วยเช่นกัน เช่น ความรู้เกี่ยวกับการผลิตซ้ำเพื่อการสืบทอดสื่อพื้นบ้าน แนวคิดสิทธิเจ้าของวัฒนธรรม แนวคิดเรื่องต้นไม้แห่งคุณค่า การผลิตซ้ำให้ครบองค์ประกอบของการสื่อสาร คือ ผลิตทั้งศิลปิน-เนื้อหา-ช่องทาง วาระโอกาส และผู้ชม (Sender – Message – Channel – Receiver) และที่สำคัญ การพลิกเหลี่ยมมุมบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

4. โรงเรียนในชุมชนที่มีสื่อพื้นบ้านอยู่นั้น ควรจะมีบทบาทในเชิงรุกในการเข้ามามีส่วนร่วมในการสืบทอดสื่อพื้นบ้าน เพราะโรงเรียนมีทรัพยากรที่สำคัญหลายประการที่เอื้อต่อการสืบทอด เช่น ทรัพยากรบุคคล คือ คุณครูในโรงเรียน กลุ่มเยาวชนซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ในชุมชน การมีพื้นที่สำหรับการฝึกสอน การมีเครือข่าย ฯลฯ ดังนั้น การผลักดันให้เป็นหลักสูตรท้องถิ่นหรือหลักสูตรบูรณาการในรายวิชาจะสามารถสร้างความยั่งยืนให้กับสื่อพื้นบ้าน

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยที่เกี่ยวกับสื่อการแสดงพื้นบ้าน

1. งานวิจัยนี้ ผู้วิจัยศึกษาปัจจัยในภาพรวมทั้งเก็บข้อมูลจากแหล่งข้อมูลโดยตรง และข้อมูลแบบ

ทุติยภูมิ (Secondary source) ผู้วิจัยพบว่า การวิจัยในเชิงทดลองกับสื่อการแสดงพื้นบ้านนั้นยังไม่มี/มีอยู่น้อย ดังนั้น การศึกษาวิจัยสื่อการแสดงพื้นบ้านในครั้งต่อไป ควรใช้การวิจัยเชิงทดลอง เช่น การทดลองนำสื่อพื้นบ้านแสดงในกลุ่มผู้ชมรุ่นใหม่ หรือการทดลองนำสื่อการแสดงพื้นบ้านพลิกเหลี่ยมมบบทบาทหน้าที่แบบใหม่ เป็นต้น

2. ในงานวิจัยชิ้นนี้ แม้ว่าการนำเสนอข้อมูล ผู้วิจัยจะพยายามนำเสนอข้อมูลในมุมมองผ่านการตีความและการให้ความหมายจากศิลปินหรือชุมชน ซึ่งเป็นเจ้าของวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นมุมมองของคนใน (Emic view) แต่ด้วยข้อจำกัดทางด้านเวลาและข้อมูลบางส่วนที่มาจากข้อมูลแบบทุติยภูมิ ทำให้การนำเสนอข้อมูลในมุมมองของคนในจึงมีข้อจำกัดด้วยเช่นกัน แต่การศึกษาตามแนวทางของวัฒนธรรมศึกษาจะเน้นการนำเสนอข้อมูลผ่านการตีความและการให้ความหมายจากชุมชนด้วยความเคารพในความแตกต่างทางวัฒนธรรม ดังนั้น ผู้ที่สนใจศึกษาสื่อการแสดงพื้นบ้านตามแนวทางนี้ จึงต้องตระหนักเรื่องดังกล่าวด้วย

3. จากการดำเนินการวิจัย ผู้วิจัยค้นพบว่า งานวิจัยสื่อการแสดงพื้นบ้านมิใช่เพียงแค่การเข้าไปศึกษา เก็บรวบรวมข้อมูลจากศิลปินหรือคนในชุมชนเท่านั้น แต่การทำงานวิจัยยังมีบทบาทในฐานะที่เป็นปฏิบัติการทางสังคม (Social practice) ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งต่อการสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้านต่อไป เพราะสื่อการแสดงพื้นบ้านที่เคยมีผู้สนใจเข้าไปศึกษาวิจัยมักจะเป็นสื่อพื้นบ้านที่มีความเข้มแข็ง ทั้งนี้อาจเนื่องจากว่า ด้วยกระบวนการวิจัยทำให้ชุมชนได้หยุดคิด ไตร่ตรอง ทบทวน และสะท้อนความคิดเกี่ยวกับสื่อการแสดงพื้นบ้าน จนนำไปสู่ความตระหนัก เห็นคุณค่า และมองเห็นบทบาทของตนเองในการที่จะเข้าไปมีส่วนในการสืบทอดสื่อการแสดงพื้นบ้านต่อไป คล้ายคลึงกับแนวทางการดำเนินการวิจัยของสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (สวช.) ที่ใช้งานวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการทางสังคมในการสืบทอดวัฒนธรรมพื้นบ้าน (2553)

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กาญจนา แก้วเทพ. เมื่อสื่อสองและสร้างวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศาลาแดงจำกัด, 2545.
- กาญจนา แก้วเทพ. สื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข. กรุงเทพฯ: โครงการสื่อพื้นบ้านเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพชุมชน (สพส.), 2548.
- กาญจนา แก้วเทพ และคณะ. สื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา : ภาพรวมจากงานวิจัย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2548.
- กาญจนา แก้วเทพ. ศาสตร์แห่งสื่อและวัฒนธรรมศึกษา (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: เอ็ดดิสันเพรสโปรดักส์, 2549.
- กาญจนา แก้วเทพ. การวิจัย “การบริหารจัดการวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม”. เอกสารประกอบการอบรมเชิงปฏิบัติการ “การพัฒนานักวิจัยท้องถิ่นด้านการบริหารจัดการวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม” โดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) ร่วมกับศูนย์สหวิทยาการชุมชนศึกษา มสธ.และโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) วันที่ 2-3 กุมภาพันธ์ 2551 ณ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- พัชรา ชมะวรรณ. แนวคิดของเรย์มอนด์ วิลเลียมส์ในวัฒนธรรมศึกษาและการวิเคราะห์วัฒนธรรมบริโภค. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. นาฏกรรมกับการสื่อความและอนาคต. ในปริตตา เกลิมเผ่า กอนันตกุล (บรรณาธิการ). **เบิกโรง: ข้อพิจารณานาฏกรรมในสังคมไทย**. หน้า 150-164. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.

บุษกร ลำโรงทอง และคณะ. **วัฒนธรรมไทยในดนตรีไทย: ภาคตะวันออก**. รายงานการวิจัย คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551

บุษยากร ตีระพุดพิกุลชัย. **กระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพ**. วิทยานิพนธ์ นิเทศศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553.

พรศักดิ์ พรหมแก้ว (บก.). **ทีทรรศน์วัฒนธรรม**. สงขลา: สถาบันทักษิณคดี มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2540.

ภัสวดี นิตเกษรสุนทร. เครือข่าย: อีกแนวทางหนึ่งในการสืบสานสื่อพื้นบ้าน. ใน **สื่อพื้นบ้านแข็งแกร่ง สุขภาวะชุมชนเข้มแข็ง**. หน้า 76-121. กรุงเทพฯ: โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.), 2549.

สมสุข หินวิมาน. สื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข: แนวคิดและความหมาย. หน้า 27-58. ใน กาญจนา แก้วเทพ (บก.). **สื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข**. กรุงเทพฯ: โครงการสื่อพื้นบ้านเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพชุมชน (สพส.), 2548.

สมสุข หินวิมาน. แนวคิดในการศึกษาการบริหารจัดการวัฒนธรรมท้องถิ่น. ใน กาญจนา แก้วเทพ (บก.). **แนวคิดเรื่อง "การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย"**. หน้า 220-245, กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, 2553.

สุกัญญา สมไพบูลย์. **การวิเคราะห์การศึกษาสื่อการแสดงประเภทสื่อพื้นบ้าน**. รายงานการวิจัยคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.

สุชาดา พงศ์กิตติวิบูลย์. **การสืบทอดแห่งตุ๊ก จ.จันทบุรี เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน**. วิทยานิพนธ์ นิเทศศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.

สุชาดา พงศ์กิตติวิบูลย์ และคณะ. **การบริหารจัดการสื่อการแสดงพื้นบ้านแบบมีส่วนร่วมด้วยนวัตกรรมการวิจัย**. ใน กาญจนา แก้วเทพ (บก.). **การบริหารจัดการวัฒนธรรมพื้นบ้านแบบมีส่วนร่วมด้วยนวัตกรรมการวิจัย**. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, 2553.

ภาษาอังกฤษ

Bauman, Richard. **Folklore, cultural performances, and popular entertainments: a communications-centered handbook**. New York: Oxford University Press, 1992.

Jayaweera, Neville. **Folk media and development communication myths and realities: a report on experiences in people's communication in Mexico, India and the Philippines**. Manila: Asian Social Institute, 1991.

Tiongson, Nicanor G., Velasco, Jovenal. **The cultural traditional media of ASEAN : essays, bibliographies, glossaries, directories**. Manila: ASEAN, 1986.

Valbuena, Victor T. **Using traditional media in environmental communication**. Singapore: Asian Mass Communication Research and Information Centre, 1987.